

Божо Стојановић
Економски факултет
Београд

Класика политичке филозофије и економије
(приказ књиге: Дејвид Хјум, *Политички есеји*,
Службени гласник, Београд, 2008)

Дејвид Хјум (1711–1776) је за собом оставио богато филозофско и историјско дело, али и огроман допринос економској науци који често неоправдано остаје у дубокој сенци његових филозофских и историјских истраживања (за живота Хјум је уживао славу првенствено као велики историчар). Хјум је 1752. године објавио чувене „Политичке беседе“ (*Political Discourses*), књигу која садржи есеје о политици, али и о економији. Дело је доживело велики успех и високо подигло Хјумову популарност у ширим круговима (много већу од оне коју је постигао објављивањем монументалне тротомне *Расправе о људској природи*). Већ 1754. године појавила су се два француска превода, а затим и ново проширено енглеско издање. Хјум је радио на изменама својих огледа скоро до пред саму смрт. Многи Хјумови огледи појавили су се у једанаест издања још током његовог живота, а последње издање огледа објављено за његовог живота је из 1772. године (у два тома) под насловом *Огледи и расправе о више тема*. Под овим насловом појавило се осам издања за Хјумовог живота (издања из 1760. и 1770. године су у четири тома). Превод на наш језик рађен је према издању из 1772. године уз додаток огледа „О пореклу владе“ који је први пут објављен 1777. године. Књига *Политички есеји* садржи двадесетседам есеја,

као и додаток у којем су изводи из Хјумове „Историје Енглеске“.

Приређивач „Политичких есеја“ на енглеском је Кнут Хаконсен, који је написао и одличан увод у којем представља економску и политичку ситуацију у Хјумовом добу и основне идеје Хјумове политичке филозофије. Хаконсен је умесно констатовао да је спој политичког запажања, историјског увида и филозофске теорије формирао Хјумово политичко мишљење. Стога је према његовом суду *Огледе* могуће посматрати као политичку допуну *Расправе о људској природи* и као наставак *Историје Енглеске*. Хаконсен након тога констатује: „За Хјума, политички аранжмани нису дати; њих, у неком сложеном смислу, сачињавају људи који делају у складу са својим уверењима. А ако би се људи могли навести да о томе размисле, и без обзира на то да ли је реч о конзервацији или реформи, политички процес би постао ствар самосвесно формираног мишљења. Хјум је свом задатку приступио на три начина: дао је пример како политика може да се претвори у уљудан разговор; побио је тврдње политичких секти и странака о њиховом емпиријском, нарочито историјском, утемељењу; и дао метафизику политике као конвенције“. У чувеном есеју о Хјумовој правној и политичкој филозофији Фридрих фон Хакек је нагласио да је Хјум један од малог

броја теоретичара друштва који је био потпуно свестан везе између правила које људи поштују и поретка који из тога резултира.

Дејвид Хјум у овој књизи, поред осталог, анализира слободу штампе, политичке странке (овај есеј би требало да прочитају сви који се баве политиком у било којој форми), коалиције странака, грађанске слободе, провобитни уговор. Хјум је суптилно доказивао да три фундаментална закона природе представљају основу ефикасног људског друштва: стабилност поседа, његов пренос путем сагласности и испуњење обећања. Вршење власти је предвидљиво уколико је реч о придржавању општих (и јавно познатих) правила. Другим речима, неопходно је вршење власти у складу са законом. У том контексту Хјум је анализирао и улогу политичких странака. У огледу „О странакама уопште“ Хјум констатује: „Колико је потребно да људи поштују и уважавају законодавце и осниваче друштва, толико би требало да презиру и мрзе осниваче секти и странака, јер је утицај фракционаштва директно супротан утицају закона. Фракције подривају владу, онемогућавају примену закона и стварају снажна непријатељства међу људима исте нације, који би требало да се узајамно помажу и штите. А оно због чега би оснивачи странака требало да нам буду још мрскији јесте чињеница да је тај коров, када ухвати корен у некој држави, тешко уништити.“

У саставу ове књиге су и чувени Хјумови економски есеји: „О трговини“, „О усавршавању вештина“, „О новцу“, „О камати“, „О трговинском билансу“, „О суревњивости у трговини“, „О порезима“, „О јавном кредиту“. Читаоца не би требало да завајају наслови ових прилога. Иза њих се крију продорне и комплексне („хјумовске“) анализе проблема о којем је реч, али и бројни ставови и размишљања за која читалац и не прет-

поставља да могу бити део ових основних тема. Хјумови економски огледи имају посебно место у историји економске мисли. Подсетимо, Хјумови економски огледи објављени су знатно пре Смитовог „Богатства народа“ и утицали су на Смитову економску теорију (Смит се у свом чувеном делу објављеном 1776. године свега неколико пута позвао на Хјума, али и то у контексту историјских а не економских тема). Данас је познато да је Хјум прочитао у рукопису Кантијонову *Опиту расправу о природи трговине*, што је видљиво из његових ставова о појединим темама где заправо понавља или проширује Кантијонове ставове.¹ Потребно је нагласити и то да за разлику од Ришара Кантијона и Адама Смита, Хјум није представио заокружен теоријски систем, али је понудио изузетно квалитетан „грађевински материјал“ за његову изградњу.

Које је кључне ставове у економској теорији заступао Хјум? Циљ економске политике требало би да буде богатство нације, а то није ништа друго него богатство појединаца који је чине. Ово богатство почива првенствени на раду, а не на спољној трговини или племенитим металима, како су мислили меркантилисти. У монетарној теорији Хјум се сматра аутором квантитативне теорије новца. Наиме, он је заступао становиште да веће или мање обиље новца нема никаквих последица на благостање друштва, осим што ће утицати на промену општег нивоа цена. Приметио је, међутим, да „неутралност новца“ – како се каже модерним речником – не важи у кратком року када се одвијају процеси прилаго-

¹ Ришар Кантијон (*Richard Cantillon*, 1680–1734) је око 1730. године написао дело *Опита расправа о природи трговине* на енглеском, а за пријатеље превео га је на француски. Рад је први пут објављен 1755. године. До те године кружио је међу професионалним економистима поменути рукопис који је несумњиво доспео и у Хјумове руке.

ђавања привредног система на додатну количину новца, већ само као коначни исход. Висока цена роба је нужна последица пораста количине злата и сребра у земљи, али то не следи непосредно из тог пораста. Потребно је да прође неко време пре него што се новац „прелије“ кроз целу државу и доведе до тога да се његов учинак осети међу свим друштвеним групама. У почетку није видљива никаква промена, поступно расте цена једне робе, затим друге док на крају целина не постигне прави однос с количином расположивог новца. Хјум затим додаје да према његовом мишљењу само у том интервалу или средњем положају између стицања новца и раста цена, пораст злата и сребра је повољан за привредну активност. Хјум посебно инсистира на чињеници да када се год било која количина новца унесе у државу, она се не распоређује одмах на много руку, већ се задржава у касама неколицине који настоје да тај додатни новац искористе за себе на најбољи могући начин.

У теорији камате Хјум наглашава везу остварених профита и нивоа камата, то јест добри или лоши изгледи за профит одређују да ли ће камата бити виша или нижа. Промене каматне стопе због промене понуде новца, могу бити само привремене. Чувена је и у економској литератури често цитирана његова теза да се „ништа не сматра сигурнијим знаком просперитета неке државе од ниских камата“. Висока камата, према Хјумовом суду настоје, из три разлога: због велике потражње за зајмовима; недовољних средстава да се задовољи та тражња; и велике добити која проистиче из трговине. Управо ове околности представљају јасан доказ слабог развоја трговине и индустрије, а не оскудице злата и сребра. Ниска камата, с друге стране, резултат је три супротне околности: мале потражње за зајмовима; обиља средстава за задовољење те тражње; и мале добити од трго-

вине. Али и ове околности су међусобно повезане и проистичу из раста индустрије и трговине, а не из количине злата и сребра.

Каква је била Хјумова позиција у погледу висине и структуре пореза? Тврдио је да су порези у Европи превисоки и да угрожавају пословање. Сматрао је да би законодавство морало донети одлуку да се никад не намеће порез који погађа трговину и обесхрабрује радиност. Био је и оштар противник пореза на основне животне намирнице. Уместо тога залагао се за стратегију опорезивања луксузних добара јер се тако пореско оптерећење веже за оне који су имућнији, односно овакве порезе „народ најмање осећа“. Тврдио је да је овакво опорезивање доброљично јер потрошач слободно одлучује колико ће луксузне робе конзумирати и, сходно томе, колико ће пореза поднети.

Посебно је занимљив његов есеј о државном дугу (јавном кредиту). Хјум указује зашто су владе склоне да прибегавају овом средству и какве су његове дугорочне последице: „Сваки министар је у великом искушењу да употреби оно средство које ће му омогућити да постане значајна личност за време своје управе, а да при том не преоптерети народ порезима или подстакне било какво негодовање против себе. Зато ће скоро у свакој влади пракса задуживања бити злоупотребљена. Не би било ништа мање неразумно да отац сину расипнику отвори кредит у својој банци у Лондону, него да се државнику дају овлашћења да, на свој начин, издаје менице на потомство.“ Повећање државног дуга представља смртну опасност за државу, будући да ће једном доћи време када она неће моћи отплаћивати свој дуг и када ће морати прибећи драстичним средствима. „Или држава мора уништити државни дуг или ће јавни дуг уништити државу“.

Трговина се најбоље развија у слободној држави. Хјум се посебно обрушавао на став да је трговина с другим државама штетна по благостање домаћих грађана. Ово нису биле само теме од теоријског, већ и од изузетног практичног значаја. Подсетимо, Хјум је живео у време Рата за аустријско наслеђе (1740–1748) и Седмогодишњег рата (1756–1763). Поред осталог, ови ратови су вођени и ради колонија и трговине. Трговина с окружењем, према његовом мишљењу, развија уљудност и унапређује постојеће знање. Конкуренција која се неминовно развија између држава, подстиче поменути развој знања, уљудности и радиности. Веза са окружењем доводи до тога да се усвајају проналасци и побољшања која су оставили суседи (то се дешава без обзира на степен развијености домаће мануфактуре). Конкуренција међу народима одржава живу производњу у свакој од њих. Нико себи не сме дозволити да се опусте и не унапређује производњу.

Спољна трговина је, констатује Хјум позивајући се на иторијске податке, увек претходила сваком побољшању домаће мануфактуре, а доводила је и до појаве луксузне робе у земљи. Спољна трговина је добродошла из бројних разлога. „Тако људи сазнају за задовољства које пружа луксуз и добит коју доноси трговина, а једном пробуђени укуси и радиност воде их у даља побољшања у свим гранама домаће и спољне трговине. То је вероватно највећа корист која проистиче из трговине са странцима. Она људе буду из тромости и, дајући имућнијима међу њима луксузне предмете о којима они раније нису ни сањали, ствара у њима жељу за лепшим животом од онога који су имали њихови преци“.

Хјум је у економској науци познат и по теорији о аутоматском прилагођавању платног биланса. Пораст количине новца и плементних метала у једној земљи доводи до пораста нивоа цена, што доводи до смањења извоза а повећања увоза.

Тако долази до кретања новца у иностранство и, последично, до смањења цена у домаћој привреди. Обрнут је процес прилагођавања уколико се земља суочава са одливом новца. Хјум указује и на то да ће спољна трговина довести до постепеног повећања богатства у нацијама које су претходно биле релативно сиромашније. „Када је једна нација у трговини стекла предност над другом, та друга тешко може да надокнади изгубљени терен, због надмоћне производње и вештина ове прве и већег капитала којим располажу трговци, који им омогућава да послују са знатно нижом добити. Али те предности се у одређеној мери компензују ниском ценом рада у свим државама које немају екстензивну трговину, и не обилују златом и сребром. Производња се, према томе, постепено помера, напуштајући оне земље и покрајине које је већ обогатила и одлази у друге привучена јефтиним сировинама и радом, све док се и оне не обогате и не натерају је да се из истих разлога поново пресели.“

Хјум је указивао на неопходност да институције одговарају стварним, а не замишљеним људима посебних особина и квалитета. Посебно је важан Хјумов став која би модерни реформатори морали имати у виду, а који се налази у есеју „О трговини“. „Владари морају да прихвате људе онаквима какви јесу, и не смеју настојати да спроведу било какву насилну промену у њиховим начелима и начину размишљања. Потребан је дуг временски период, и низ различитих случајности и околности, да би се извеле велике револуције, које уносе толико много промена у људске односе. А што су принципи на којима се одређено друштво заснива мање природни, то ће законодавцу бити теже да их изграђује и оплеменењује. За њега би било најбоље да прихвати природну склоност свог народа и настоји да уведе она побољшања која је он у стању да прими.“

Реч је о књизи која представља класично дело и коју би свако, ко се на било

који начин бави политичком филозофијом, економском теоријом и политиком, требало да прочита.

Миомир Ивковић
Филозофски факултет
Ниш

О АКТЕРИМА НАСТАЈАЊА И РАЗВОЈА СОЦИОЛОГИЈЕ РЕЛИГИЈЕ

[Драгољуб Б. Ђорђевић (2008): *Узорници и пријани*.
Скице за портрет ЈУ социолога религије,
Чигоја штампа, Београд]

Почетком пролећа 2008. године јавила се необична и неуобичајена, али зато врло занимљива књига – *Узорници и пријани: скице за портрет ЈУ социолога религије* – Драгољуба Б. Ђорђевића, признатог социолога религије, редовног професора Универзитета у Нишу. Она је таква и по томе, можда и најпре по томе, што се опире уобичајеном, али и сваком другом приказивању. Па и критичком. Како сам, пак, одлучан у намери да је представим читаоцима и позовем их да је прочитају, изабрао сам мањевише препознатљив поступак и књигу „присилио“ на приказивање, сместио је (на штету књиге) у клише. Поступајући тако гурнуо сам у страну заводљивост текста која иде из опојности мириса благог трача. Кренимо онда путем који се отворио.

Најпре неколико података о самој књизи. Штампана је на 150 страница у једној верзији Б5 формата. Садржи следеће целине: предговор, увод, портрети, литература, summary, именски регистар, белешка о текстовима и белешка о аутору.

Предговор је написао познати млађи социолог религије из Загреба, Синиша Зриншчак, под насловом *Плелоаје за социологију религије - Скица за разговор*. И управо тај предговор умногоме спутава приказивање, посебно критички осврт.

Али не зато што је неук и недостатан, већ зато што већ у првој реченици, на самом почетку, садржи оцену која, ако се с њом слажете, упућује на читање и уживање, али и одвраћа од приказивања и критичког осврта. Она гласи: „Књига која је пред нама свакако се може убржити у ред изванредних књига“ (стр.9). Може ли више и боље!. Зато није „засигурно (да ће књига) бити предмет расправа“, како каже С. Зриншчак на почетку другог пасусуса свог текста (стр. 9), поготову не оних које би да изнађу (и велике) слабости књиге. Да се чепрка по њој и тражи то што је не сврстава у ред изванредних књига, једноставно није упутно и било би малициозно. Говор, пак, о томе да ли је још неки социолог религије требало да уђе у књигу, како чини аутор предговора, није расправа о квалитету књиге, већ мишљење о вредновању југословенских социолога религије. То може бити тако, али је то нешто друго. Посебну пажњу изазива, што је и позамашна вредност предговора, Зриншчаково издвајање десетак важних питања о којима треба разговарати, али и о којима треба расправљати и, претпостављамо, да проблеме садржане у њима треба и истраживати. Та питања-проб-